

TYSKA – ett nordiskt grannspråk?

För de flesta svenskspråkiga är det förhållandevis lätt att förstå någon som pratar norska, om vederbörande inte talar alltför utpräglad dialekt. Danskans är nästan alltid svårare att fatta, men den är i alla fall begriplig i någon mån till skillnad från de helt obegripliga varieteterna i väster, isländska och färöiska.

Ibland kallas den kommunikation över nations- och språkgränser som svenskar och norrmän och danskar ägnar sig åt för semikommunikation. Termen antyder att det inte handlar om fullständig kommunikation; man riskerar att missförstå det man hör, och man kan inte vara riktigt säker på att det man själv säger verkligen når fram. Ofta gör det inte så mycket att kommunikationen haltar lite. Det vägs liksom upp av det sympatiska i att inte behöva byta språk när man talar med en utlänning.

Att den som bara kan svenska också kan förstå tyska hjälpligt är det knappast någon som förutsätter idag. Under medeltiden som det emellertid ha varit just så. Till denna eventuella svenska tyskförståelse (liksom dess spegelvändning) skall vi snart återkomma. Men vi börjar från början: med Hansan.

Ursprunget till Hansan brukar ofta ledas tillbaka till (ny-)anläggningen av Lübeck kring mitten av 1100-talet, och ännu idag lever den på sätt och vis kvar, exempelvis i officiella nordtyska stadsnamn som Hansestadt Bremen, Rostock, Lübeck, Hamburg etc. I praktiken var dock dess betydelse som politisk och ekonomisk makt i Nordsjö- och Östersjöregionerna som störst från 1300-talets mitt fram till reformationstiden.

I Hansans kölvatten sköljde nordtyska invandringsvågor in över de skandinaviska kusterna. Visby översvämmades tidigt av tyska köpmän, Stockholm och Kalmar i ett senare skede; den urbana arenan var tyskdominerad långt in i nyare tid. Ett rätt välkänt försök att begränsa det tyska inflytandet utgör den bestämmelse om städens styrelse som återfinns i början av Magnus Erikssons stadslag från mitten av 1300-talet. I de inledande delarna av Konungabalken begränsas andelen tyskar i stadens råd till hälften, vilket antyder att de annars nog lätt kunde utgöra en betydligt större andel än så. Begränsningsambitionen framgår än tydligare lite längre fram i samma balk, där det meddelas att det går bra att fylla på med svenska rådmän om tyskar saknas, men att det är förbjudet med det omvända, dvs. att fylla på

med tyskar om svenskar saknas.

Vem som räknas som svensk och vem som räknas som tysk är inte självklart. I lagen definieras de två grupperna därför klart och tydligt: svensk är den "sum war födder aff swenskum fadher, ææ hwat modher var swensk eller thyzsk" och tysk är den "sum war födder aff thyzskum fadher, ee hwat modherin war thyzsk eller swensk". Utifrån uppgiften att mödrarnas ursprung saknar betydelse för den aktuella kategoriindelningen kan vi indirekt sluta oss till att blandäktenskap måste ha varit vanliga.

När lagen vidare reglerar att "Stadzens skriffuare" skall vara "swensker", så betyder det alltså bara att han behöver ha en svensk far. Att han måste skriva på svenska står det ingenting om. I praktiken var det istället ofta på tyska det skrevs i stadens kanslier. Rent språkligt var det säkert därför en fördel för skrivaren om hans obligatoriska svenska far kombinerades med en fakultativ tysk mor.

Hur gick det då till i praktiken när tyskar och svenskar pratade med varandra i låt oss säga 1400-talets Stockholm? Talade de ett och samma språk, d.v.s. antingen svenska eller tyska? Eller var det istället så att var och en talade sitt språk? En förutsättning för den senare möjligheten

är förstås att språken var tillräckligt nära varandra. Den nordtyska dialekt som de tyska invandrarna förde med sig, lågtyskan, är på många sätt mer lik de skandinaviska språken än vad dagens standardtyska (baserad på högtyska dialekter) är. Och svenskan hade under så lång tid påverkats av lågtyskan, att den vid medeltidens slut var mer tyskanpassad än vad den äldsta fornsvenskan någonsin varit.

Vissa forskare har därför föreslagit att lågtyska och fornsvenska antagligen var ömsesidigt förståeliga, ungefär på samma sätt som de fastlandsskandinaviska språken är idag. Men hur tar man reda på om det verkligen förekom svensk-tysk semikommunikation för över femhundra år sedan? Jo, genom att utgå ifrån både vad som utmärker och vad som inte utmärker nutida semikommunikation, och på basis därav försöka tyda tecknen från det förflutna.

En sak vi vet om modern semikommunikation är att ingen av dem som kommunicerar byter språk. Norrmannen håller sig till norska, svensken till svenska – möjligen anpassar man sitt ordval lite för att underlätta för sin samtalspartner. Men någon växling mellan norska och svenska ägnar sig normalt sett inte den enskilda språkbrukaren åt. Just språkbyte på individnivå förekommer däremot när två språk som inte är ömsesidigt förståeliga är inblandade; ett historiskt exempel härpå är när Martin Luther omväxlande använder latin och högtyska i sina bordssamtal. Ifall förhållandet mellan lågtyska och fornsvenska var av principielt samma slag som det mellan latin och högtyska, då borde texter som innehåller en blandning av lågtyska och fornsvenska vara möjliga att finna. Ifall dessa språk istället var som svenska och norska är

idag väntar vi oss å andra sidan inget omväxlande språkbruk. Några entydiga belägg för att sådant bruk förekom har forskningen hittills inte kunnat presentera.

En annan sak som vi inte borde påträffa om lågtyska och fornsvenska var som dagens fastlandsskandinaviska grannspråk, det är språkläromedel. Om de tyska köpmännen kunde förstå 1400-talets stockholmska hjälpligt utan särskild träning, då väntar vi oss inga svenska parlörer från denna tid. Och några sådana är heller inte kända. Men från områden där vi redan från början vet att lågtyskan och de lokala folkspråken inte kan ha varit ömsesidigt förståeliga, nämligen slaviska områden, därifrån finns det verkligen parlörer, de flesta med ryska som målspråk.

Problemet med dessa två argument för lågtysk-fornsvensk semikommunikation – både språkväxlingsargumentet och läromedelsargumentet – är att de är både negativa och indirekta. Visst, det finns inga bra exempel på språkbyte (av det lutherska slaget), och heller inget som tyder på aktiv andraspråkinläring (av det ryska slaget). Men att vi inte hittar direkta tecken härpå behöver ju inte betyda att

det inte alls förekom. Avsaknad av motbevis är helt enkelt inte detsamma som förekomst av positiv evidens. Hypotesen om semikommunikation är med andra ord levande så länge den inte är motbevisad, men den kan för den sakens skull inte betraktas som verifierad.

Dessutom är det inte säkert att bevis och motbevis alltid finns på de ställen där man först letar. Det är exempelvis inte bara kommunikationssituationen i sig som är relevant att beakta. Även strukturella språkförändringar som är en följd av kontakten mellan de två språken kan avslöja i vilket förhållande dessa har stått till varandra. Hur svenskan påverkades av lågtyskan har många frågat sig. Färre har intresserat sig för svenska avtryck i det lågtyska språket. Men sådana väntar vi oss förstås; inga språk är immuna mot påverkan.

Mycket riktigt har också forskningen helt nyligen kunna ådagalägga syntaktiska skillnader mellan lågtyskan på kontinenten (t.ex. i Lübeck) och lågtyskan i Stockholm. Den stockholmska lågtyskan uppvisar en bisatsordföljd som helt uppenbart har en fornsvensk förlaga. Sannolikt rör det sig om ett slags inlärrarnisstag (tysk bisatsordföljd har varit svårt i alla tider), som med tiden kommit att bli en naturlig del av den lokala, stockholmska versionen av det lågtyska språket. Och att det finns fossiliserade inlärrarnisstag indikerar att det har funnits många svenskar som lärde sig lågtyska som ett andraspråk. Och det hade de knappast gjort om de hade kunnat semikommunicera istället. Det återstår att se hur dessa nya rön mottas i forskarsamhället. En sak är dock säker: sista ordet är knappast sagt ännu.

Text: Erik Magnusson Petzell

